

Nationaal plan van aanpak Windenergie

VROM

Ministerie van Economische Zaken

landbouw, natuur en
voedselkwaliteit

Nationaal plan van aanpak Windenergie

30 januari 2008

Ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en
Milieubeheer
Ministerie van Economische Zaken
Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit
in samenwerking met
Ministerie van Defensie
Ministerie van Verkeer en Waterstaat
Interprovinciaal Overleg
Vereniging van Nederlandse Gemeenten
SenterNovem
Milieu- en Natuurplanbureau
Wereld Natuur Fonds
Provinciale Milieufederaties
Stichting Natuur en Milieu
Rijksadviseur voor het Landschap
Evelop
Organisatie voor Duurzame Energie
we@sea
Nederlandse Wind Energie Associatie

Inhoudsopgave

1 Coalitieakkoord	05
1.1 Schoon en Zuinig	05
1.2 Waarom accent op windenergie	05
1.3 Mooi Nederland en Agenda Landschap	05
2 Ontwikkelingen	06
2.1 Kosten	06
2.2 Technologische ontwikkelingen	06
2.3 Advies Rijksadviseur voor het Landschap	06
2.4 Ontwikkelingen	06
3 Beleid tot op heden	07
3.1 Nota Ruimte en Bestuursvereenkomst Landelijke Ontwikkeling Windenergie	07
3.2 BLOW-afspraken	07
3.3 Schoon en Zuinig	07
4 Een nationaal plan van aanpak Windenergie	08
4.1 Doelstelling	08
4.2 Verdubbeling windenergievermogen	08
4.3 Actielijnen	09
5 Aanpak	10
5.1 Rondetafelconferenties	10
5.2 Actielijn 1: Inventariseren van projecten in de pijplijn en eventuele knelpunten	10
5.3 Actielijn 2: Onderzoeken van knelpunten en randvoorwaarden	11
5.4 Actielijn 3: Ontwikkelen van beleid voor windenergie op land voor de langere termijn	15
5.5 Actielijn 4: Vergroten positieve betrokkenheid bij windenergie	18
6 Organisatie	20
6.1 Opdrachtgevers	20
6.2 Kernteam	20
6.3 Externe projectgroep	20
6.4 Stuurgroep	21
7 Tijdpad	22
7.1 Tot mei 2008	22
7.2 Juni 2008	22
7.3 Zomer 2008 tot 2011	22

Voorwoord

Het plan van aanpak Windenergie is opgesteld naar aanleiding van twee rondetafelconferenties op 18 oktober en 26 november 2007 en diverse aanvullende overleggen.

Tijdens de Rondetafelconferenties is afgesproken te streven naar een gezamenlijk plan van aanpak. Het realiseren van windenergie in Nederland is immers niet alleen een zaak van de overheid, maar ook van het bedrijfsleven en de diverse koepel- en brancheorganisaties.

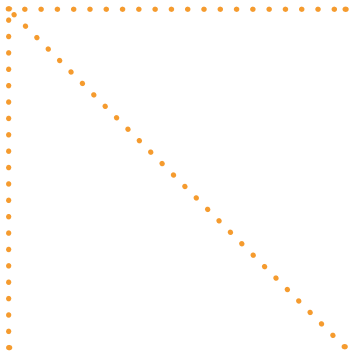
Dit plan van aanpak heeft in eerste instantie betrekking op de periode tot mei 2008. Dit is fase 1, de periode waarin de verkenningen worden uitgevoerd.

Het plan is onder leiding van de ministers van Ruimte en Milieu (VROM), Economische Zaken (EZ) en Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit (LNV) tot stand gekomen. Bij de totstandkoming waren betrokken de ministeries Defensie en Verkeer en Waterstaat (VenW), IPO, VNG, SenterNovem, het Milieu- en Natuurplanbureau, het Wereld Natuur Fonds, de Provinciale Milieufederaties en de Stichting Natuur en Milieu. Ook de Rijksadviseur voor het Landschap, Evelop organisaties als de ODE, we@sea en de Nederlandse Wind Energie Associatie (NWEA) als vertegenwoordiger van de branche, deden mee.

In het plan wordt aangegeven wat er de komende periode gaat gebeuren maar ook hoe de inzet en samenwerking van alle betrokkenen wordt vormgegeven.

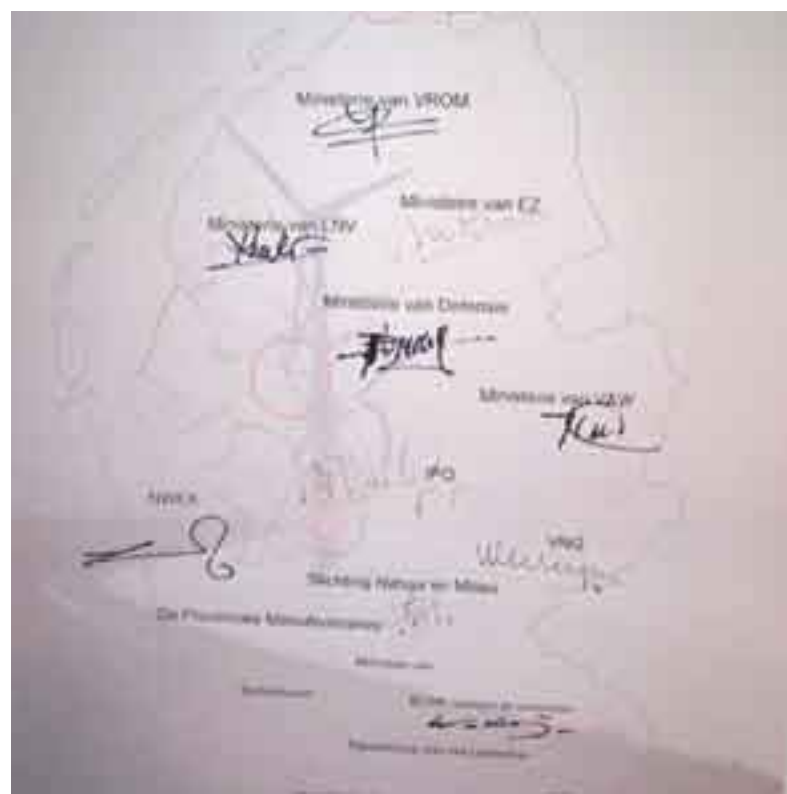
De ministers van VROM, EZ en LNV zijn van mening dat alle elementen uit de brief van NWEA betreffende 'Oproep tot actie – Landelijke Uitwerking Windenergie Onshore NL' van 16 oktober 2007 en de brief van het IPO over de Landelijke Uitwerking Windenergie (LUW) van 3 oktober 2007 in dit plan van aanpak zijn verwerkt.

Den Haag,
30 januari 2008

Bij wijze van ceremoniele bekrachtiging van het plan van aanpak signeren minister Cramer (VROM) en minister Van der Hoeven (EZ) de kaart van Nederland

Kaart van Nederland met handtekeningen deelnemers rondetafelconferentie

1. Coalitieakkoord

1.1 Schoon en Zuinig

Het kabinet heeft in het coalitieakkoord aangegeven dat Nederland in deze kabinetsperiode grote stappen neemt in de transitie naar een van de duurzaamste en efficiëntste energievoorzieningen in Europa in 2020. Daarbij streeft het kabinet naar een energiebesparing van 2% per jaar, een verhoging van het aandeel duurzame energie tot 20% in 2020 en een reductie van de broeikasgassen met 30% in 2020 vergeleken met 1990. In het beleidsprogramma Samen werken samen leven¹ geeft het kabinet aan dat het kiest voor verdere ontwikkeling van windenergie en een verdubbeling verkent van windenergie op land.

In het werkprogramma Schoon en Zuinig² is dit nader ingevuld. Het aandeel hernieuwbare energie wordt tussen 2007 en 2011 verdubbeld. De groei van hernieuwbare energie komt de komende jaren vooral uit windenergie. Om de doelen te halen heeft het kabinet zich tijdens de huidige kabinetsperiode gebonden aan 2000 MW extra (ca. 2,6 Mton CO₂ -reductie) windenergie op land³. Dat is meer dan een verdubbeling ten opzichte van de ruim 1500 MW windenergievermogen die er nu al staat. Nieuwe locaties worden ontwikkeld en bestaande locaties met kleine of oude windmolens worden mogelijk vernieuwd. In 2011 moet er bovendien een ruimtelijk perspectief zijn voor forse groei tot na 2020.

1.2 Waarom accent op windenergie

De kosten van offshore- windmolens zijn ongeveer tweemaal zo hoog als die van windmolens op het land. De kosten van een KWh die opgewekt is met een zonnecel(PV) liggen bijna zeven maal zo hoog als die van een landwindmolen. Bij zonne-energie is de ecologische terugverdientijd langer en het ruimtebeslag groter. Bij het bijstoken van biomassa speelt de discussie over de duurzaamheid van de verschillende soorten biomassa een belangrijke rol. CO₂-afvang en -opslag zijn als serieus alternatief nog volop in ontwikkeling en de komende jaren nog niet op grote schaal toepasbaar. De komende 4 jaar moet windenergie op land bijdragen aan het hogere

aandeel duurzame energie. Daar zijn grotere windmolens voor nodig (zie ook 2 Ontwikkelingen). Deels gaat het daarbij om vervanging en het zogenaamde opschalen en saneren.

De exploitatie van windmolens is relatief kosteneffectief indien alle vormen van elektriciteitsopwekking zonder subsidies met elkaar worden vergeleken (EWEC2007, Milaan). Windenergie is milieuvriendelijk. Wind raakt nooit op, is een schone vorm van elektriciteitsopwekking en veroorzaakt geen fijn stof en Nox-uitstoot. Belangrijk is verder dat windenergie bijdraagt aan een verminderde afhankelijkheid van het buitenland. Alle duurzame vormen van elektriciteitsopwekking zijn nodig om te kunnen voldoen aan de doelstellingen van verminderde CO₂-uitstoot en een hoger aandeel duurzame energie.

1.3 Mooi Nederland en Agenda Landschap

Het programma Mooi Nederland en de Agenda Landschap zijn onderdelen van het beleidsprogramma Samen werken Samen leven. In Mooi Nederland wordt gewerkt aan een klimaatbestendig en minder verrommeld Nederland.

Windmolens zijn zichtbaar in het landschap. Bij de plaatsing van windmolens is het proces van projectontwikkeling, de plek en manier van opstellen van groot belang. Dit geldt voor de beleving van het landschap en de beleving van de molens in het landschap. De ene locatie is beter geschikt voor windmolens dan de andere. Sommige opstellingsvormen werken verrommeling in de hand, terwijl andere goed passen bij het landschap. De beleving van de molens wordt naast de fysieke aspecten sterk bepaald door het proces van plaatsing (top down, particulier of projectontwikkelaar).

De kabinetsdoelstelling voor windenergie op het land staat niet los van de doelstelling om een mooi Nederland na te streven. Het plaatsen van windmolens vereist een doordachte strategie waarbij het proces een belangrijke rol speelt.

Probleemstelling:

- Op welke manier kan invulling worden gegeven aan het doel het windenergievermogen (meer dan) te verdubbelen in de huidige kabinetsperiode;
- Op welke manier kan het windenergiebeleid voor de langere termijn worden vormgegeven.

¹ Samen werken samen leven, Beleidsprogramma Kabinet Balkenende IV 2007-2011, juni 2007.

² Nieuwe energie voor het klimaat, werkprogramma Schoon en Zuinig, september 2007.

³ Nieuwe energie voor het klimaat, werkprogramma Schoon en Zuinig, september 2007, blz. 28.

2. Ontwikkelingen

2.1 Kosten

Vanuit kosten oogpunt is het rendabeler om grotere molens te bouwen. De afgelopen 15 jaar zijn de nieuwe windmolens flink groter geworden, zowel in vermogen (MW) als in hoogte en rotordiameter. De windmolens die nu in Nederland geplaatst worden hebben een vermogen van ongeveer 2,5 MW. Dit was 0,3 MW. Ze kunnen ruim tienmaal zo veel stroom produceren. De ashoogte van de molens is hierbij verhoogd van ongeveer 30 meter naar wel 80 of 100 meter. De diameter van de rotor kan oplopen tot 90 meter. Dit geeft een nieuwe molen (bij een verticale stand van één van de wieken) een maximale lengte van zo'n 150 meter. In Duitsland zijn zelfs al de eerste molens van 5 MW geplaatst.

In de praktijk gaat een windmolen uit financieel-economische overwegingen 15 tot 20 jaar mee. Daarna wordt de molen afgebroken. Het geïnstalleerde vermogen wordt dan in een gebied geherstructureerd. Deze dynamiek is van invloed op de kabinetsdoelstellingen.

Vroeger plaatste vaak één individuele ondernemer een of enkele windmolens.

Afgelopen jaren werkten partijen vaak samen, onder wie projectontwikkelaars. Het accent verschoof daarbij van solitaire opstellingen naar lijnen of parken met enkele windmolens.

2.2 Technologische ontwikkelingen

Technologische ontwikkelingen zijn in volle gang. Op termijn zou dit kunnen leiden tot een accentverschuiving van windenergie op land naar windenergie op zee. Ook nieuwe manieren om wind te gebruiken voor elektriciteitsopwekking kunnen op termijn kansen bieden. Een voorbeeld hiervan is de vliegermolen waarmee Wubbo Ockels de stabiele en sneller bewegende luchtstromen in hogere luchtlagen wil benutten voor opwekking van elektriciteit.

2.3 Advies Rijksadviseur voor het Landschap

De Rijksadviseur voor het Landschap heeft op 15 juni 2007 advies uitgebracht over het plaatsingsbeleid voor windmolens. In het advies gaat hij vooral in op kenmerken en vereisten van de nieuwste generatie windmolens. Hij stelt dat

het noodzakelijk is om op nationaal niveau aan te geven waar wél (en hoe) en waar expliciet geen (vides) mogelijkheden zijn voor windenergielandschappen (concentratiegebieden). Tevens benadrukt hij het belang van een zorgvuldig proces met alle actoren voor het tot stand komen van een visie maar ook van latere projectontwikkeling. Het kabinet heeft dit advies overgenomen en wil dit vertalen in een lange termijn visie (actielijn 3). Deze lange termijn visie moet enerzijds aansluiten op de twaalf visies van de provincies, maar anderzijds is het een nationale visie die deels daarvoor in de plaats komt.

2.4 Ontwikkelingen

Sommige provincies, waaronder de provincie Flevoland zijn toe aan opschalen en saneren. Naast het ontwikkelen van nieuwe locaties moet aandacht besteed worden aan deze actuele ontwikkeling. Bij dit proces worden verouderde molens verwijderd. Voorkomen moet worden dat het opruimen van die molens te weinig aandacht krijgt. Opschalen en saneren kan een rol spelen bij het creëren van vides.

3. Beleid tot op heden

3.1 Nota Ruimte en Bestuursvereenkomst Landelijke Ontwikkeling Windenergie

De beleidsuitspraken in de Nota Ruimte zijn afgestemd op de in 2001 afgesloten Bestuursvereenkomst Landelijke Ontwikkeling Windenergie (BLOW) tussen vijf ministeries, het IPO en de VNG. In de Nota is een sleutelrol weggelegd voor de provincies bij het aangeven van locaties voor windmolens. De schaal van een windmolenpark is afhankelijk van het landschap. Voorkeur gaat uit naar de combinatie van windmolens met infrastructuur en bedrijventerreinen. Provincies zorgen voor bestuurlijke samenwerking met gemeenten wat leidt tot verlening van bouw- en milieuvergunningen. De Nota Ruimte geeft aan dat de rijksdoelstelling voor windenergie een dwingende reden is van groot openbaar belang.

3.2 BLOW-afspraken

In deze bestuursvereenkomst is onder andere afgesproken dat:

- het ministerie van EZ voor de subsidieverlening zorgt die nodig is om de winddoelstelling te realiseren;
- het ministerie van VROM de knelpunten in de geluidsregelgeving oplost;
- de ministeries van LNV, VenW en Defensie zich soepel opstellen bij conflicterende doelstellingen;
- het ministerie van Defensie bij conflicterende windenergieprojecten zijn ruimtebeslag zo gering mogelijk houdt;
- op defensie terreinen in 2010 een vermogen van 20 MW is geplaatst.

De BLOW-afspraken lopen tot 31 december 2010.

Op de nationale windenergiedag (15 juni 2007) is de mijlpaal gevierd van 1500 MW geïnstalleerd vermogen wind op land. Ruim voor het aflopen van de BLOW in 2010 is het doel bereikt. Minister Van der Hoeven gaf aan dat zij, met de rest van het kabinet, maar vooral met collega-ministers Cramer en Verburg, verder zal werken aan de doorontwikkeling van windenergie. Zij wil de komende periode blijven investeren in windenergie; eerst op land, later ook op zee. Minister Cramer gaf op deze bijeenkomst aan dat de capaciteit voor windenergie op land in deze kabinetsperiode wordt verdubbeld.

3.3 Schoon en Zuinig

In het kader van Schoon en Zuinig wil het kabinet Klimaatakkoorden sluiten.

Op 12 november 2007 is het Klimaatakkoord Gemeenten en Rijk 2007-2011 gesloten. In dat akkoord staat dat gemeenten de rol van vergunningverlener en handhaver hebben, bijvoorbeeld bij het afgeven van vergunningen voor het plaatsen van windmolens. In bestemmingsplannen wijzen gemeenten locaties aan voor het opwekken van duurzame energie, zoals biogas, zonne- en windenergie.

In het artikel over duurzame Energieproductie (art. 6, lid 2) staat dat het rijk en de gemeenten streven naar een verdubbeling in 2011 van het opgesteld vermogen van windenergie op land. Samen stellen zij een nationaal uitvoeringsprogramma windenergie op. Hierin komt een uitwerking van de ambities, maatregelen om de belemmeringen in regelgeving op te heffen en mogelijkheden voor inpassing van nieuwe windturbines. Verantwoorde inpassing van windmolens in het landelijk gebied is daarbij van belang. Daarnaast geven de gemeenten in bestemmingsplannen ruimte voor duurzame energie, onder andere door het aanwijzen van locaties voor de opwekking hiervan.

De bedoeling is dat in het kader van Schoon en Zuinig in het voorjaar van 2008 een Klimaatakkoord Provincies en Rijk wordt gesloten.

In het Duurzaamheidsakkoord met het bedrijfsleven dat op 1 november 2007 is getekend, staat dat VNO-NCW, MKB-Nederland en LTO Nederland zullen bevorderen dat in de sectorakkoorden vastgelegd wordt dat het bedrijfsleven grote en langdurige investeringen doet in energie-efficiencyverbetering, hernieuwbare energie en andere innovatieve voorzieningen en daarmee een koploperspositie inneemt op het gebied van energie- en klimaatinnovatie. De opgave voor windenergie zal met name in het sectorakkoord Energie worden uitgewerkt. Hierbij zal worden voortgebouwd op de Energieagenda 2020 die door EnergieNed is aangeboden. Het antwoord daarop is gegeven in het werkprogramma Schoon en Zuinig.

4. Een nationaal plan van aanpak Windenergie

4.1 Doelstelling

In hoofdstuk 1 is de probleemstelling geformuleerd op basis van de kabinetsdoelstellingen:

1. Op welke manier kan invulling worden gegeven aan het doel het windenergievermogen (meer dan) te verdubbelen in de huidige kabinetsperiode;
2. Op welke manier kan het windenergiebeleid voor de langere termijn worden vormgegeven.

In het Nationaal plan van aanpak voor Windenergie wordt de probleemstelling uitgewerkt en voorzien van concrete acties. Het rijk kan dit niet alleen. De provincies spelen een belangrijke rol bij de selectie van geschikte locaties voor windenergie. Gemeenten maken de realisatie van windparken mogelijk via bestemmingsplannen en vergunningen.

Marktpartijen zorgen voor de daadwerkelijke bouw van windmolens. Daarnaast spelen maatschappelijke organisaties en burgers een belangrijke rol bij de uitvoering van het windbeleid. Voor het realiseren van de kabinetsdoelstellingen is een Nationaal plan van aanpak Windenergie onmisbaar. Betrokkenheid van alle partijen is hierbij een essentiële voorwaarde.

De doelen die het kabinet op de korte termijn wenst te realiseren maken onderdeel uit van de energiedoelstellingen voor de langere termijn in het programma Schoon en Zuinig. De voorstellen voor de korte termijn moeten zoveel mogelijk in lijn zijn met de kwaliteitsdoelstellingen conform Mooi Nederland (de lange termijn visie) en de Agenda Landschap of belemmeren deze zo min mogelijk. De lange termijn visie is een uitstekend vehikel om betrokkenheid en draagvlak te verwerven. Het Nationaal plan van aanpak Windenergie dient een antwoord te vinden op de spanning tussen korte en lange termijn.

→ **Om uitvoering te kunnen geven aan het Nationaal Plan van Aanpak is het noodzakelijk dat door wordt gegaan met het realiseren van plannen en locaties die al in de pijplijn zitten. Gemeenten en provincies kunnen wat betreft de pijplijnprojecten de komende periode niet achterover leunen. Deze pijplijnprojecten zijn immers van essentieel belang om de doelstelling te halen!**

4.2 Verdubbeling windenergievermogen

Op de nationale windenergiesdag (15 juni 2007) is gevierd dat er 1500 MW windenergie op land in Nederland was gerealiseerd.

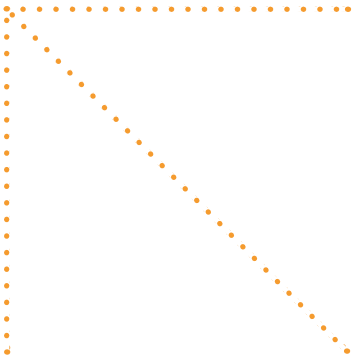
De verdubbeling en 2000 MW uit Schoon en Zuinig betekent dat in 2011 de benodigde vergunningen verleend zijn om voor de nieuwe regeling Stimulering duurzame energieproductie (SDE, de verbeterde opvolger van de MEP) in aanmerking te komen. Bovenstaande betekent dat in 2011 voor in totaal 4000 MW subsidie is toegewezen.

Voor de periode 2011-2020 moet een ruimtelijk perspectief worden ontwikkeld voor nog eens 2000 MW extra.

Tijdstip	2007	2011	2020
Gecommitteerd op land	2000 MW	4000 MW	Ongeveer 6000MW

Aandacht moet besteed worden aan herstructurering. Een deel van de bestaande voorraad windmolens is aan vervanging toe. Niet altijd zullen op precies dezelfde locatie evenveel nieuwe molens kunnen komen. Dat betekent dat soms sprake is van een vermindering van het opgestelde windenergievermogen. In andere gevallen betekent vervanging, door het plaatsen van grotere molens, mogelijk een grotere capaciteit.

Windenergie op zee bevindt zich nog in een andere fase van ontwikkeling. Het eerste (proef)project bij Egmond aan Zee draait net. In Schoon en Zuinig is ook een lagere groei voor wind op zee (450 MW) in deze kabinetsperiode aangekondigd dan voor wind op land (2000 MW). Bovendien spelen bij wind op zee andere problemen en zijn er andere partijen bij betrokken. Daarom valt het realiseren van windenergieprojecten op zee in deze periode buiten dit Nationaal plan van aanpak Windenergie. Wel wordt in de lange termijn visie voor de periode tot 2020 rekening gehouden worden met de mogelijkheden van windenergie op zee.

4.3 Actielijnen

Voor de uitwerking van de probleemstelling in het Nationaal plan van aanpak Windenergie zijn de volgende actielijnen van belang:

1. Inventariseren van projecten in de pijplijn en eventuele knelpunten
2. Onderzoeken van knelpunten en randvoorwaarden
3. Ontwikkelen van windenergiebeleid op land voor de langere termijn
4. Vergroten positieve betrokkenheid bij windenergie

5. Aanpak

5.1 Rondetafelconferenties

In het najaar van 2007 zijn twee rondetafelconferenties geweest. Dit was om de probleemstelling voor windenergie helder te krijgen en draagvlak te vinden voor de aanpak. Hieraan namen vertegenwoordigers deel van de ministeries van VROM, EZ, LNV, Defensie en VenW, de provincies en VNG, het Milieu- en Natuurplanbureau, het Wereld Natuur Fonds en Stichting Natuur en Milieu. Ook de Rijksadviseur voor het Landschap, Evelop, organisaties als ODE, we@ sea en de Nederlandse Wind Energie Associatie (NWEA) als vertegenwoordiger van de branche hebben aan de Rondetafelconferenties deelgenomen.

Deze conferenties hebben er toe geleid dat er een breed draagvlak is voor de beschreven doelstelling en aanpak. Alle organisaties hebben hun bijdrage toegezegd aan de uitwerking van genoemde acties in dit plan van aanpak. In voorliggend plan van aanpak zijn alle uitgebrachte reacties verwerkt.

Het resultaat van deze Rondetafelconferenties is een gezamenlijk Nationaal plan van aanpak Windenergie. Centraal in dit plan van aanpak staan verkenningen, onderzoeken en het uitvoeren van voorbeeldprojecten. Het plan van aanpak moet o.a. duidelijk maken of 2000 MW erbij in 2011 haalbaar is. Het plan van aanpak bestaat uit de onderstaande vier actielijnen.

1. Inventariseren van projecten in de pijplijn en eventuele knelpunten.
2. Onderzoeken van knelpunten en randvoorwaarden.
3. Ontwikkelen van beleid van windenergie op land voor de langere termijn.
4. Vergroten positieve betrokkenheid bij windenergie.

5.2 Actielijn 1: Inventariseren van projecten in de pijplijn en eventuele knelpunten

Eind 2007 staat er rond de 1600 MW windenergievermogen op het land opgesteld. Tevens is subsidie toegewezen voor 300 MW die in aanbouw is of binnenkort komt. Het doel is om tijdens de huidige kabinetsperiode het windenergievermogen op land te verdubbelen. Dat betekent (zie hoofdstuk 4) dat tot 2011 extra ruimte gevonden moet worden voor nog eens 2000 MW.

Het realiseren van de doelstelling is in eerste instantie een verantwoordelijkheid van provincies, gemeenten en ondernemers. Provincies en gemeenten zorgen voor geschikte locaties. Het realiseren van windenergieprojecten is een taak voor particulieren en/of bedrijven. Zij gaan ook de komende periode door met het versneld realiseren van windenergieprojecten die al toegestaan zijn in streek- en/of omgevingsplannen. Daar waar bestemmingsplannen windenergie nog niet toestaan en er wel goede mogelijkheden aanwezig zijn, zorgen gemeenten voor aanpassing van de bestemmingsplannen.

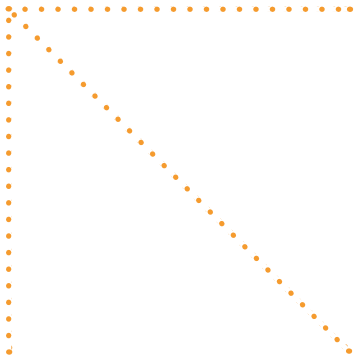
Veel provincies hebben in het streek- of omgevingsplan beleid en/of concrete locaties voor windenergie vastgelegd. Soms hebben ze aparte beleidsnota's voor windenergie vastgesteld. De totale ruimte die de provincies in hun beleid en plannen hebben opgenomen (ongeveer 1900 – 2300 MW extra voor de periode tot 2011) lijkt voldoende te zijn voor de kabinetsdoelstelling tot 2011⁴.

Van belang is dat partijen nagaan of deze projecten op korte termijn gerealiseerd kunnen worden. Rekening moet worden gehouden met het korte tijdpad (tot 2011) van de kabinetsdoelstelling en de gemiddelde doorlooptijd van een windproject (ongeveer 7 jaar). Veel projecten lijken knelpunten te hebben op het gebied van wet- en regelgeving, financiële haalbaarheid, inpassing in het landschap, procesorganisatie en draagvlak. Nader onderzoek moet inzicht geven of het in het beleid en plannen van provincies aantal opgenomen MW daadwerkelijk vóór 2011 subsidie is toegewezen en/of gerealiseerd kan worden.

In het kader van deze actielijn moet inzicht worden verkregen in:

- hoeveel kansrijke projecten er zijn en hoe deze projecten mogelijk kunnen worden versneld;
- de wijze waarop knelpunten bij deze projecten moeten worden opgelost;
- mogelijke tekorten aan projecten ten opzichte van de kabinetsdoelstelling
- de mogelijkheid om het eventuele gat tussen de kabinetsdoelstelling en de optelsom van de kansrijke projecten in te vullen

⁴ Landelijke Stuurgroep Ontwikkeling Windenergie (LSOW), Jaarverslag BLOW, december 2007

Hoeveel kansrijke projecten zijn er en hoe kunnen deze projecten mogelijk worden versneld?

Kansrijk wil zeggen: concreet plan met initiatiefnemer/ontwikkelaar dat met voldoende bestuurlijke daadkracht en deskundigheid, binnen de huidige kabinetsperiode gecommiteerd en/of gerealiseerd kan worden. Het is kansrijker als het binnen het nationaal- en provinciaal (windenergie) beleid past. Uit het plan moet duidelijk worden dat alle bij het proces betrokken actoren een positieve grondhouding hebben.

Inzicht wordt verkregen door het uitvoeren van een analytisch onderzoek naar de projecten die op dit moment in ontwikkeling zijn per provincie, inclusief knelpunten en oplossingsrichtingen per project. Uitgangspunten zijn de BLOW-jaarverslagen van 2006 en 2007, aangevuld met nieuwe projecten. Uitvoering gebeurt door een extern bureau in opdracht van VROM. Tussen- en eindresultaten worden besproken in de externe projectgroep. Het doel is te komen tot een overzicht (projectenboek windenergie en digitale overzichtskaart) voor de korte en langere termijn van alle windenergieprojecten die nu in ontwikkeling zijn. Tijdspad: gereed april 2008

De opschalingmogelijkheden en de door herstructurering beschikbaar komende extra capaciteit wordt in deze stap ook geraamd.

Op welke wijze kunnen de knelpunten voor deze projecten worden opgelost?

Bij de oplossing van knelpunten zijn van belang: beleid, regelgeving, financiën inclusief beschikbare subsidie, procesorganisatie, landschappelijke inpasbaarheid, leverbaarheid en draagvlak. Punt van aandacht is de betrokkenheid van de verschillende betrokken overheden. Het is mogelijk dat gemeenten aangeven dat hun project kansrijk is, terwijl de provincie de remmende factor is en omgekeerd.

Het externe bureau benadert provincies, gemeenten en projectontwikkelaars voor mogelijke oplossingsrichtingen. Voorstellen voor de aanpak van knelpunten en mogelijke oplossingsrichtingen zullen worden besproken in de externe projectgroep. Hierbij wordt ook gekeken naar de wijze waarop lokale knelpunten kunnen worden opgelost en naar de manier waarop lokale ondersteuning kan worden gegeven.

Zijn er genoeg projecten ten opzichte van de kabinetsdoelstelling?

Mogelijke tekorten aan projecten ten opzichte van de kabinetsdoelstelling worden als volgt berekend: 2000 MW minus de optelsom van de kansrijke projecten en rekening houdend met de vervangingsbehoefte ten gevolge van herstructurering.

Hoe wordt het eventuele gat tussen de kabinetsdoelstelling en de optelsom van de kansrijke projecten ingevuld?

In deze fase wordt gekeken naar wenselijkheid en vorm van afspraken tussen rijk, andere overheden en andere betrokkenen over het realiseren van het windenergievermogen en concrete projecten. Tijdspad april en mei 2008.

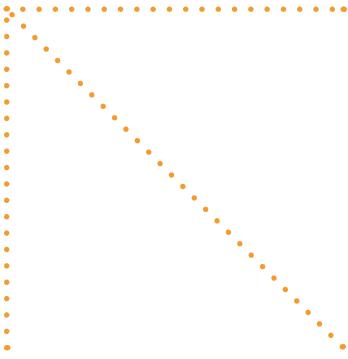
Wanneer blijkt dat een van de projecten al op korte termijn ondersteuning nodig heeft wordt nagegaan of deze mogelijk nu al geboden kan worden. Een van deze voorbeelden is het windmolenpark in de gemeente Noordoostpolder. De provincie Flevoland, gemeente Noordoostpolder en de ministeries van VROM, LNV en EZ bekijken de komende maanden hoe dit project versneld kan worden.

5.3 Actielijn 2: Onderzoeken van knelpunten en randvoorwaarden

Bij inventarisatie van potentiële locaties zal duidelijk zijn dat verschillende locaties vergelijkbare belemmeringen kennen. Het streven is om een aantal van deze knelpunten integraal te verkennen en ook integraal oplossingen te zoeken. Onderzoek naar deze knelpunten en randvoorwaarden moet in april 2008 resultaten opleveren.

Bij het onderzoek naar knelpunten gaat het om:

1. militaire en civiele luchtvaart: radars, veiligheidszones rond vliegvelden en laagvliegroutes
2. geluidsproductie hoge molens en goede beoordeling hiervan.
3. externe veiligheid: windmolens in relatie tot buisleidingen voor gevaarlijke stoffen.
4. mogelijkheden en beperkingen van het Nederlandse elektriciteitsnet voor het aansluiten van windmolens.

Bij het onderzoek naar randvoorwaarden gaat het om:

5. cumulatie natuureffecten in en nabij Natura 2000-gebieden.
6. beleidsregel van het ministerie van V&W voor waterstaatswerken en windmolens, zoals ook toegepast door waterschappen en provincies.
7. bouwhoogtebeperkingen in streek- en bestemmingsplannen en andere voorschriften.
8. levertijd van windmolens in relatie tot het realiseren van de doelstelling op korte termijn.
9. beschikbare subsidie.

Veel knelpunten behoeven een aanpak van de rijksoverheid. Binnen de rijksoverheid zijn onderstaande afspraken gemaakt over de wijze waarop deze knelpunten worden opgepakt en welke doelen/resultaten in 2008 bereikt moeten worden. Onderzoeken moeten in april 2008 (tussen)resultaten opleveren.

Ad.1 Militaire en civiele luchtvaart: radars, veiligheidszones rond vliegvelden en laagvliegroutes

Militaire radars

Voor de vermindering van het knelpunt tussen radars en windturbines zijn twee aanpakken gekozen: mitigatie windturbines en technische (inclusief software) aanpassing radars.

De provincie Zeeland laat samen met Delta onderzoek doen naar de mogelijkheden om de windturbines zodanig aan te passen dat de radar te Woensdrecht er minder last van heeft.

De ministeries van EZ en Defensie voeren samen verkenningen uit naar de windmolenproblematiek bij militaire radars. Voorwaarden vanuit Defensie hierbij zijn dat safety en security absoluut geborgd blijven en deze belangen niet ondergeschikt zijn aan windenergie. Het ministerie van EZ is voornemens opdracht te geven om een beter model te ontwikkelen voor radar en windturbines en te komen met voorstellen voor aanpassing van de bestaande toetsingsnorm. De eerste resultaten zijn eind april 2008 beschikbaar en alle resultaten eind juni 2008. Tijdens de looptijd van dit onderzoek wordt de invoering van de resultaten voorbereid. De ministeries van EZ, VROM, en Defensie en de provincies Noord Holland en Zeeland begeleiden dit onderzoek. Dit

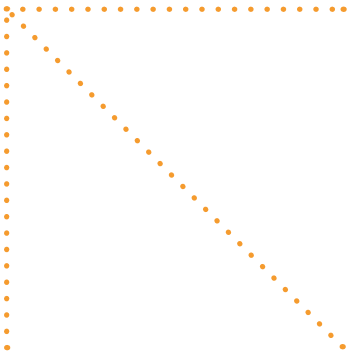
kan mogelijk voor een beperkt aantal projecten binnen radarverstoringzones, zoals grensgevallen, oplossingen bieden. De 'Zuidlob' in Flevoland en de 'Kop in Noord Holland' worden waar nodig en mogelijk betrokken bij het verkennen van oplossingen.

Militaire obstakelbeheersgebieden

Het betreft de obstakelhoogtebeperkingsvlakken rond vliegvelden in verband met respectievelijk de funnels, de Instrument Landing Systems (ILS) en de Inner Horizontal Conical Surfaces (IHCS, bijgenaamd 'koekenpannen'), alsmede de laagvliegroutes voor straal- en transportvliegtuigen en de gebieden voor het laagvliegen met hefschroefvliegtuigen en lesvliegtuigen.

Op dit moment is niet bekend dat windmoleninitiatieven problemen ondervinden van laagvlieggebieden voor hefschroefvliegtuigen en lesvliegtuigen. De twee laagvliegroutes voor straal- en transportvliegtuigen inclusief hun veiligheidszone staan geen soepelheid ten aanzien van windmolens toe, ook al is de westelijke route thans opgeschort. In praktijk bestaat soms onduidelijkheid over het hanteren door Defensie van een veiligheidszone naast de laagvliegroute. De komende twee maanden verkennen VROM en Defensie welke onduidelijkheden er zijn. Daarna zullen de provincies over de ruimtelijke kenmerken van laagvliegroutes worden ingelicht.

Rond de vliegvelden is voor de vliegfunnels (start- en landingsvlakken) geen ontheffingsbeleid voor hoge obstakels mogelijk. Voorts is er bij de meeste militaire luchtvaartterreinen een combinatie aanwezig van zowel een funnel, een IHCS-vlak, een ILS-vlak en een radarzone, en ligt het IHCS-vlak (straal 6km) in het hart van de radarzone (straal 28km). Bij deze terreinen lijken windmolenprojecten van forse omvang en hoogte binnen het IHCS-vlak alleen al vanwege de radarverstoring vrij kansloos. Waar en in welke mate er toch mogelijkheden voor ontheffing van het obstakelbeleid voor ILS en IHCS lijken te bestaan, zal door VROM samen met Defensie, LVNL en de relevante provincies worden nagegaan in een verkenning die in juni 2008 wordt voltooid. Op basis van dat resultaat zal worden bezien of er afspraken over een procedure voor ontheffingsaanvragen kunnen worden gemaakt.

Civiele luchtvaart

De radars, bakens en obstakelbeheersgebieden van de civiele luchtvaart zijn qua aard vergelijkbaar met die van de militaire luchtvaart. Op technische details verschilt de problematiek. Momenteel is een oriënterend overleg gaande over de mogelijkheden om de knelpunten tussen de civiele luchtvaart en de plaatsing van windturbines te verlichten. In verband met de situatie rond Zestienhoven is in 2004 door provincie Zuid-Holland met LuchtVerkeersleiding Nederland (LVNL) een proef afgesproken om de locaties van het streekplan voorlopig te toetsen.

VROM en EZ starten begin 2008 nieuw overleg met Inspectie Verkeer en Waterstaat (IVW) en LVNL, waarbij zij bekijken of ten aanzien van radars en bakens kan worden aangesloten bij dan wel geprofiteerd kan worden van de vorderingen bij de militaire luchtvaart. De planning van het onderzoek aan militaire radars is hierbij sturend. Voor de obstakelbeheersgebieden maken VROM en EZ in juni 2008 met IVW en LVNL vergelijkbare afspraken over behandeling van ontheffingsaanvragen.

Radar van (binnenvaart) schepen

Vooralsnog wordt de radar van (binnenvaart) schepen niet als belemmering voor windenergie gezien. Voor zover windparken op zee (zeelscheepvaart hinderen, wordt dat opgepakt binnen de transitiegroep wind offshore. Het zal geen onderdeel zijn van dit plan van aanpak of toekomstige afspraken.

Ad. 2 Geluidsproductie: hoge windmolens en goede beoordeling hiervan

In opdracht van VROM/DG Ruimte, doet SenterNovem een onderzoek naar de geluidsproductie. Dit gebeurt in nauwe samenwerking met NWEA, VROM-normstelling, KNMI, BLOW-coördinatoren en de Gelderse Milieufederatie. Dit onderzoek moet duidelijkheid geven over het voorkomen van windschering in Nederland bij stabiele weersomstandigheden. Bij windschering is het iets boven maaiveldniveau nagenoeg windstil, terwijl het op hoogte van de windturbine hard waait. Hierdoor produceren de windmolens toch geluid. Daarnaast richt het onderzoek zich op het windprofiel waarbij rekening wordt gehouden met windschering, de mogelijke consequenties hiervan voor de rekenmethodiek van geluidbelasting door windturbines en een voorstel voor een aangepaste rekenmethodiek. Doel van het onderzoek

is helderheid te verkrijgen over de geluidsproductie van windturbines en het vinden van oplossingen om hiermee om te gaan. Hiermee wordt tegemoet gekomen aan de belangen van zowel burgers als de windenergiebranche.

Het onderzoek moet in maart 2008 leiden tot:

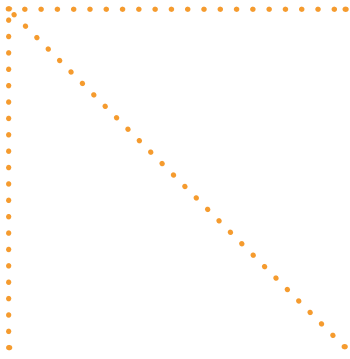
- o een door branche en geluidsexperts gedragen systematiek voor de wijze waarop rekening gehouden moet worden met windschering bij de berekening van geluidscontouren van windturbines.
- o een voorstel hoe de rekenmethodiek en de nu toegepaste correctie op basis van de WCN-norm curve aangepast dient te worden in de vigerende rekenvoorschriften;
- o een overzicht van mogelijke technische aanpassingen en voorzieningen aan de turbines teneinde de feitelijke geluidscontour bij het optreden van windschering en stabiel weer te verkleinen.
- o een antwoord op de vraag of het optreden van amplitudemodulatie (heeft windturbinegeluid een 'puls-karakter' of niet) aanleiding is om het karakter van het windturbine geluid anders te classificeren.

Voor zover er nog onduidelijkheid is omtrent de per 1 januari 2007 gewijzigde Wet geluidhinder, waarbij geluid van windmolens niet wordt meegeteld op geluidsgezoneerde industrieterreinen, geven VROM en NWEA daar duidelijkheid over.

Ad. 3 Externe veiligheid: windmolens in relatie tot buisleidingen voor gevaarlijke stoffen

Risico's van windturbines voor omgeving

Tot voor kort, 1 januari 2005 gold voor windturbines voor het plaatsgebonden risico de 10-5 norm (op basis van een Handboek van ECN). Dat werd met de herziening van het Handboek Risicozonering Windturbines van januari 2005 10-6 als richtlijn (ongeveer 160 m), waarna discussies ontstonden over deze strengere norm (feitelijk richtlijn). De norm voor het plaatsgebonden risico van 10-6, dat wil zeggen de kans per jaar op overlijden als gevolg van een incident met een windturbine, komt overeen met de wettelijke norm voor het plaatsgebonden risico die geldt voor inrichtingen met gevaarlijke stoffen (Besluit externe veiligheid inrichtingen). Deze norm gaat in het Besluit externe veiligheid buisleidingen ook gelden voor transportleidingen van gevaarlijke stoffen.

Invloed windturbine op risico van buisleiding

Een windturbine in de nabijheid van een buisleiding zal het risico van deze leiding voor de omgeving kunnen verhogen doordat de faalkans van de leiding toeneemt. Het Handboek hanteert als uitgangspunt dat de faalkans van de leiding ten gevolge van de aanwezigheid van de windturbine niet meer toeneemt dan 10%; daarboven moet een kwalitatieve risicoanalyse gemaakt worden.

VROM/Directie Externe Veiligheid is in overleg met leidingexploitanten en NWEA over een meer specifieke norm voor de toename van het risico van buisleidingen ten gevolge van een windturbine. In dat kader wordt onderzocht of het plaatsgebonden risico wellicht beter kan worden geregeld met een afstandsnorm en een set maatregelen. Daarbij zou op basis van onderzoek aan een specifieke situatie de toepassing van een kleinere afstandsnorm mogen worden gemotiveerd. Deze benadering zal begin 2008 voor wat betreft buisleidingen met marktpartijen worden besproken. VROM verwacht in september 2008 hierover met voorstellen te komen, die verwerkt kunnen worden in het Handboek Risicozonering Windturbines.

Windturbines en milieu-inrichtingen

Voor milieu-inrichtingen is nog geen planning. VROM/DGR en EZ zullen samen met VROM/EV nagaan of het voor buisleidingen uitgewerkte systeem ook toepasbaar kan zijn op milieu-inrichtingen en daarover in september 2008 een voorstel bekend maken (vermoedelijk in de vorm van een ontwerp-circulaire die in 2009 van kracht zou moeten worden). Op basis van deze circulaire zal DGR er voor zorgen dat het Handboek Risicozonering wordt aangepast.

Ad. 4 Mogelijkheden en beperkingen van het Nederlandse elektriciteitsnet voor aansluiting van windmolens

Het kabinet heeft forse ambities om de duurzame opwekking van elektriciteit uit te breiden. Het moet mogelijk worden duurzame energieprojecten zonder vertraging aan te sluiten op de elektriciteitsnetten. De minister van Economische Zaken heeft hierover op 20 december 2007 een brief geschreven aan de Tweede Kamer. Hierin meldt zij het volgende. Om voorrang voor installaties voor duurzame opwekking van elektriciteit te realiseren heeft de minister netbeheerder TenneT gevraagd om zo snel mogelijk alle installaties aan te sluiten op het elektriciteitsnet. Bij congestie (filevorming) vraagt de minister

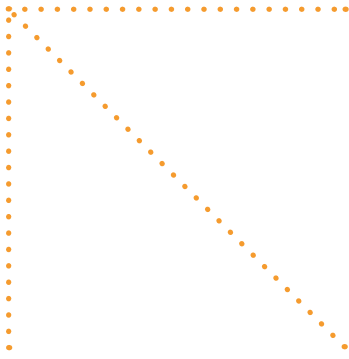
TenneT de capaciteit op een marktconforme manier toe te wijzen. Uitvoering van deze brief is gunstig voor duurzame elektriciteitsproductie. De minister van Economische Zaken werkt de daarvoor benodigde regelgeving uit en streeft ernaar deze uiterlijk op 1 juli 2008 in werking te laten treden. Daarna wordt bezien of dit systeem afdoende werkt, of dat alsnog een systeem ingevoerd wordt waarin duurzaam opgewekte elektriciteit wettelijk voorrang krijgt bij congestie op het net. Om deze keuze mogelijk te maken, werkt de minister nu reeds aan een wijziging van de Elektriciteitswet 1998 die duurzame productie van elektriciteit voorrang geeft op het net. Op verzoek van de minister van Economische Zaken heeft TenneT zich bereid verklaard om meer informatie te publiceren over de beschikbare transportcapaciteit, de bezetting door huidige producenten en de nog lopende aanvragen. Door netbeheerder TenneT te vragen om zo snel mogelijk alle installaties aan te sluiten op het elektriciteitsnet kan iedereen dus direct worden aangesloten op het net en wordt dit knelpunt opgelost. EZ is verantwoordelijk voor de voortgang van de implementatie en uitwerking van de regelgeving voor 1 juli 2008.

Wanneer een (perifeer) gebied met een minder ontwikkeld elektriciteitsnet en 'dunnere lijnen' geselecteerd wordt als concentratiegebied, zou een windpark mogelijk over grotere afstand met een nieuwe verbinding op het elektriciteitsnet aangesloten moeten worden. Bij het aanwijzen van de concentratiegebieden wordt deze mogelijke belemmering in beschouwing genomen en wordt indien nodig naar oplossingen gezocht.

Randvoorwaarden

Ad. 5 Cumulatie natuureffecten in en nabij Natura 2000 gebieden

Natuurbeschermingsregimes beogen de natuur te beschermen. Onduidelijkheden en leemten in kennis moeten wel worden opgeheven. Aan de terminologie van de Natuurbeschermingswet wordt via de vergunningpraktijk invulling gegeven. Resteert het vraagstuk van de cumulatie en het voorzorgbeginsel van de Natuurbeschermingswet. LNV zal een onderzoek entameren naar de cumulatieve effecten van windmolens op Natura 2000 gebieden en de Ecologische Hoofd Structuur (EHS). Hierbij wordt ook gebruik gemaakt van beschikbare informatie. Dit onderzoek moet

tevens inzicht bieden in welke mitigerende en compenserende maatregelen in voorkomende gevallen nodig zijn. Nuttige ervaringen kunnen mogelijk ook, in de eerste helft van 2008, worden opgedaan in de pilot bij de Noordoostpolder.

Ad. 6 Beleidsregel van VenW voor het plaatsen van windturbines op, in of over rijkswaterstaatswerken.

De minister van Verkeer en Waterstaat heeft deze Beleidsregel in 2002 (zie Stc. 2 juli 2002, nr. 123/pag. 13) vastgesteld.

De praktijk is hiermee voor rijkswaterstaatswerken helder geregeld. De meeste ervaringen zijn goed. Ontwikkelaars van windparken hebben incidenteel een klacht, maar niet duidelijk is of deze terecht is. De beleidsregel geldt formeel alleen t.a.v. werken die in beheer van de minister van V&W zijn. De criteria uit deze V&W beleidsregel kunnen in de praktijk ook door provincies en waterschappen worden gehanteerd t.a.v. wegen, dijken en dergelijke die niet in beheer van het rijk zijn. Op basis van de inventarisatie in actielijn 1 zal duidelijk moeten worden om welke beperkingen door waterschappen en provincies het precies gaat. NWEA zal, door VROM en V&W in maart als resultaten uit actielijn 1 bekend zijn, worden gevraagd om deze beperkingen te rubriceren. Indien nodig zullen door VROM/DGR vervolgacties worden ondernomen.

Ad. 7 Bouwhoogtebeperkingen

In een aantal streek- en bestemmingsplannen zijn bouwhoogtebeperkingen opgenomen. Onderzocht zal worden of het uit te voeren landschapsonderzoek voldoende aanknopingspunten biedt om deze bouwhoogtebeperking in de toekomst los te laten en de hoogte van windturbines per project af te laten hangen van de inpassing in het landschap. Nagegaan wordt hoe hier het beste afspraken over gemaakt kunnen gaan worden met IPO en VNG.

Ad. 8 Levertijd van windmolens in relatie tot het realiseren van doelstelling op korte termijn

Door de enorm gestegen vraag naar windmolens en de benodigde onderdelen op de (wereld) markt zijn de levertijden opgelopen tot soms wel twee jaar. Op de lange termijn is de verwachting dat de wereldwijde productiecapaciteit voor windmolens wordt uitgebreid. Vanwege de bescheiden omvang van de Nederlandse vraag naar windmolens en de relatief kleine windparken hebben Nederlandse orders vaak lage prioriteit bij windmolenfabrikanten. NWEA en EZ brengen

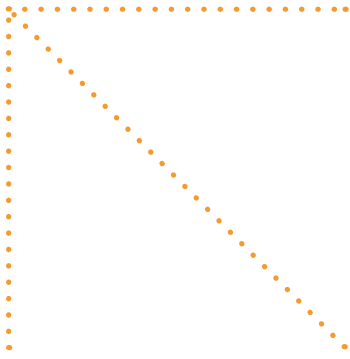
tijdens conferenties en bijeenkomsten de voorziene groei van windenergie in Nederland onder de aandacht. Indien een ontwikkelaar beschikt over een SDE-beschikking kan hij de turbine bestellen. Door het tijdelijk stilleggen van de MEP-subsidie voor nieuwe projecten in de periode augustus 2006 tot begin 2008, worden naar verwachting in 2009 en 2010 minder windmolens geplaatst.

Ad. 9 Beschikbare subsidie

Door veel initiatiefnemers wordt het abrupt stopzetten van MEP subsidie en onduidelijkheid over nieuwe subsidieregeling als knelpunt ervaren. Hierbij wordt enerzijds gewezen op onduidelijkheid over de hoogte van het beschikbare budget en de periode waarin dit beschikbaar is. Alsmede op de wijze waarop gebruik gemaakt kan worden van de subsidie: op volgorde van binnenkomst of tendering. EZ streeft er naar dat de nieuwe subsidieregeling SDE zo vroeg mogelijk in 2008 wordt opengesteld. Al eerder zullen de bij de SDE behorende concept ministeriële regelingen aan de Tweede Kamer worden toegestuurd. Na behandeling in de Tweede Kamer worden de definitieve regelingen gepubliceerd in de Staatscourant. Marktpartijen zijn en worden uitdrukkelijk betrokken bij het vaststellen van de subsidiebedragen en de regelingen.

5.4 Actielijn 3: Ontwikkelen van beleid voor windenergie op land voor de langere termijn

Het kabinet heeft ambitieuze plannen voor het realiseren van duurzame energie. Windenergie moet hieraan een belangrijke bijdrage leveren. Deze ambitie is neergelegd in het beleidsprogramma 'Schoon en Zuinig'. Tot 2020 moet er ruimte komen 2000 MW extra, in aanvulling op de tot 2011 geformuleerde taakstelling van verdubbeling van reeds gecommitteerde capaciteit. Realisatie van deze ambitie is mede afhankelijk van de inzet van de nieuwe generatie windmolens. Deze nieuwe windmolens bereiken een ashoogte van ongeveer 120 meter en hebben een vermogen van 5 MW. De visuele impact van deze hoge elementen in het landschap kan de kwaliteiten daarvan aantasten. Dit kan leiden tot verrommeling van de open horizon, tot verlies van schaarse ruige natuur en tot nivellering van landschappelijke diversiteit. Deze effecten staan haaks op het streven naar een minder verrommeld Nederland, dat in het beleidsprogramma 'Mooi Nederland' en in de Agenda Landschap is vastgesteld.

Het realiseren van duurzame energie, tegelijk met het tegengaan van verrommeling van het Nederlandse landschap vraagt om een nationale visie op het situeren en inrichten van windparken. Ervan uitgaande dat het voor de langere termijn gaat om molens, die door hun formaat in feite niet meer passen “in” een landschap, maar ten hoogste passen “bij” het landschap, gaat het erom ruimte te zoeken, waar een concentratie van windmolens kwaliteit kan toevoegen aan het landschap. Maar anderzijds is het ook van wezenlijk belang die gebieden te definiëren, die zich op grond van hun landschappelijke kwaliteiten niet lenen voor het alloceren van windparken: de zgn. vides. Een dergelijke visie op nationaal niveau zal derhalve kunnen worden geformuleerd in termen van vides en concentratiegebieden, met daaraan gekoppeld plaatsingsstrategieën voor zeer grote, nieuwe generatie, windmolens. Gelet op de breed ondersteunde functionele betekenis en het duurzame karakter van windmolens, zullen onderscheidende criteria vooral ontleend moeten worden aan de wijze waarop windmolens en windparken worden waargenomen en beleefd. Het doel van deze actielijn is het opstellen van een dergelijke visie.

Deze visie zal de grondslag zijn voor het nationale beleid voor de langere termijn (de periode 2011 tot tenminste 2020) met betrekking tot (het ruimtelijk accommoderen van installaties voor) windenergie. Het zal daarbij niet alleen gaan om het beoordelen en stimuleren van initiatieven voor het ontwikkelen van nieuwe windparken, maar ook om bestaande windparken, die, gelet op de levensduur van windmolens, op termijn in aanmerking komen voor sanering, opschaling en herstructurering.

De visievorming dient aan te sluiten op het bestaande beleid: het realiseren van projecten en locaties, die in de pijplijn zitten. Hierbij echter zal ook al sprake (kunnen) zijn van toepassing van de nieuwste generatie windmolens, waarvoor het bestaande beleid van de Nota Ruimte, dat gericht is op plaatsingsstrategieën voor inpassing in het landschap, onvoldoende beoordelingskader biedt. Gelet ook op de taakstelling van verdubbeling van de capaciteit binnen de huidige kabinetsperiode is vertraging in de realisatie van deze korte termijn projecten in afwachting van (vaststelling van de) lange termijn visie ongewenst. Inzicht in de contouren van de lange termijn visie is dan ook op zeer korte termijn gewenst,

zodat in elk geval het no-regret karakter van lopende initiatieven kan worden beoordeeld.

Bij de keuze van het beleid moet duidelijk worden gemaakt welk instrumentarium toegepast wordt om het beleid uit te voeren (structuurvisie, AmvB, etc.). De rolverdeling tussen de diverse overheden moet ook bepaald worden. In het windenergiebeleid op nationaal niveau worden specifieke en ontwikkelingsgerichte beleidsuitspraken gedaan. Het gaat daarbij ook om het positioneren van de ontwikkeling van windenergieparken in een regionale context (integrale gebiedsontwikkeling). Uitwerking van regionaal en lokaal windenergiebeleid moet gebeuren door provinciale en gemeentelijke overheden.

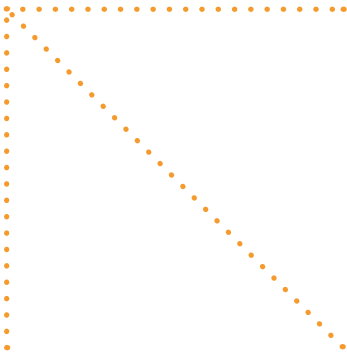
Opzet visievorming

De visie op nationaal niveau zal worden geformuleerd in termen van vides en concentratiegebieden waar locaties mogelijk zijn voor plaatsing van zeer grote, nieuwe generatie, windmolens.

De eerste fase om te komen tot een dergelijke visie is het uitvoeren van een landschapsonderzoek. Het landschapsonderzoek is één van de bouwstenen. Het leidt tot inzicht in de variabelen landschapstypologie, tijdelijkheid, zichtbaarheid en beleving. Dit onderzoek op nationaal niveau stelt de kwaliteiten van de diverse Nederlandse landschappen centraal en beoordeelt deze op geschiktheid als mogelijk concentratiegebied en op kwetsbaarheid en daarmee ongeschiktheid als grootschalig energielandschap. Het onderzoek ontwikkelt een methode voor beoordeling van landschappen met objectieve criteria. Door ontwerpend onderzoek op regionaal schaalniveau kunnen ontwerpprincipes worden geformuleerd voor het plaatsen van geconcentreerde opstellingen gerelateerd aan verschillende landschapstypen.

Op basis van dit onderzoek kan een eerste ruwe vlekkenkaart gemaakt worden met gebieden die mogelijk in aanmerking komen voor geconcentreerde plaatsing van grote windmolens en gebieden die open gehouden moeten worden.

Vervolgens wordt de haalbaarheid van deze gebieden gerelateerd aan diverse variabelen:

- relatie met bestaande windmolenlocaties en locaties die in de pijplijn zitten (zie actielijn 1);
- analyseren en verkennen grenzen van belemmeringen (zie actielijn 2);
- analyseren en verkennen van belemmeringen die voortvloeien uit ander beleid zoals Nationale Landschappen, Bufferzones, Belvédèregebieden;
- de krachtenveldanalyse (zie actielijn 4).

Een gehele en definitieve lijst van variabelen is nu nog niet te geven.

Op basis van deze exercitie ontstaat een eerste voorstel voor een lange termijn visie windenergie: mogelijke concentratiegebieden en mogelijke vides

De lange termijn visie zal ook de periode na 2020 beschrijven van de positie van windenergie binnen het totaal van duurzame energie. Andere energiebronnen, nieuwe technieken voor duurzame energieopwekking, windenergie op zee, etc, kunnen aanleiding geven om uitspraken te doen over de tijdelijkheid van de ruimtelijke voorzieningen en accommodaties.

Bij de visievorming zal het accent liggen op de toepassing van de nieuwe zeer grote molens. Dit sluit de toepassing van kleinere windmolens (ca 3 MW vermogen) echter zeker niet uit. Er moet derhalve rekening worden gehouden met een bandbreedte wat betreft de ruimtevrage, die samenhangt met de opgave van tenminste 2000 MW extra. Er zijn op voorhand geen grenzen aan te geven voor de omvang van windparken van zeer grote molens. De kenmerken van het landschap zullen hiervoor grensstellend kunnen zijn. Dat geldt ook voor de wijze van inrichting van windparken: de landschappelijke kenmerken en kwaliteiten als ontwerpprincipes voor windparken. Het landschapstype, in termen van ruimtemaat, korrelgrootte en schaal, vormt derhalve een essentiële variabele.

Proces

Om tot een gedragen voorstel te komen voor windenergiebeleid wordt een lange termijn visie ontworpen in ateliervorm. In de ateliers wordt gewerkt aan een lange termijn visie op nationaal schaalniveau. Maar er wordt ook, om een keuze scherper en gefundeerd te formuleren, ingezoomd op regionaal schaalniveau. VROM/DGR trekt het organiseren van het atelier. Het eerste voorstel voor de lange termijn visie zal als input

dienen. In de ateliers zal ook het regionaal beleid erbij worden betrokken. De provincies worden uitgenodigd aan dit atelier deel te nemen. Ter voorbereiding van dit atelier worden enkele bezoeken gebracht aan de verschillende regio's. VROM/DGR bereidt dit graag voor samen met de betrokken provincie(s). De lange termijn visie die op deze wijze in ateliervorm is opgesteld, zal voor advies worden voorgelegd aan de Rijksadviseur voor het landschap.

Planning

Een eerste voorstel voor de lange termijn visie is eind maart 2008 gereed. De uitgangspunten voor deze lange termijn visie zullen ter besluitvorming worden voorgelegd aan de externe projectgroep. De atelierssessies met de provincies vinden vervolgens in april en mei plaats zodat eind mei 2008 een eerste versie van een lange termijn visie beschikbaar is.

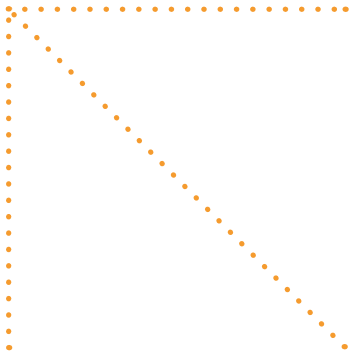
Het besluitvormingsproces over de in de lange termijn visie aangegeven keuzes voor het windenergiebeleid voor de langere termijn kan in het najaar van 2008 plaats vinden.

Betrokkenen

EZ neemt het voortouw voor het aanleveren van informatie met betrekking tot ontwikkeling van windenergie op zee, windenergie als een van de duurzame energiebronnen, trends duurzame energie, en de organisatie van het eigendom van windmolens. Om een beter beeld te krijgen van ontwikkelingen met betrekking tot herstructurering, opschaling en sanering kan mogelijk aangesloten bij of afgetapt worden van de pilot in Flevoland. Die pilot wordt uitgevoerd in samenwerking met VROM.

LNV heeft de trekkersrol bij het ontwikkelen van een visie met betrekking tot verbreding van de landbouw in relatie tot nieuwe generatie windmolens.

Voor de ateliers wordt onder leiding van VROM/DGR een werkgroep gevormd. Deze werkgroep bereidt de ateliers voor en schrijft voorstellen die ter besluitvorming kunnen worden voorgelegd. Tevens worden hier de kaartbeelden ontwikkeld. Een extern bureau ondersteunt het (ontwerp)proces. EZ, LNV en enkele provincies leveren in ieder geval een bijdrage aan de werkgroep. De leden van de werkgroep moeten een ruimtelijkeordeningsachtergrond en ontwerpexpertise

hebben. Kennis van windenergie is daarnaast een noodzakelijke voorwaarde. De betrokkenheid van overige partijen wordt voorzien via de externe projectgroep.

Op basis van de lange termijn visie formuleert de werkgroep voorstellen voor beleid. Deze voorstellen worden voorgelegd aan de externe projectgroep en de stuurgroep. Via deze overlegplatforms worden andere departementen, gemeenten en provincies betrokken.

De externe projectgroep begeleidt alle activiteiten in deze actielijn aangestuurd door de stuurgroep.

5.5 Actielijn 4: Vergroten positieve betrokkenheid bij windenergie

Doel actielijn

Het doel van deze actielijn is het verkrijgen van brede betrokkenheid bij het realiseren van de doelstelling voor windenergie en er naar streven dat iedereen mee gaat doen. Dit geldt voor ministeries, VNG, IPO en koepel- en brancheorganisaties maar ook voor individuele gemeenten, burgers en bedrijven. "Meedoen" wil zeggen: zorgen dat 4000 MW in 2011 gerealiseerd of van vergunningen is voorzien om voor de SDE in aanmerking te komen.

Uitgangspositie

Inmiddels leeft in brede lagen van de bevolking de overtuiging dat we naar een meer duurzame vorm van energievoorziening toe moeten die bovendien veel CO2 neutraler moet zijn. Windenergie, en dus ook locaties voor windmolens, maken daar onlosmakelijk onderdeel van uit. In algemene zin is er dus al sprake van grote betrokkenheid van burgers, mede overheden, ontwikkelaars, energiebedrijven, grondbezitters, ondernemers, natuur- en milieuorganisaties en koepelorganisaties bij windenergie. Tegelijkertijd is er lokaal veel weerstand, meestal vanwege angst voor horizonvervuiling. Deze actielijn behelst daarom aan reële beeldvorming over de (met name landschappelijke) effecten van windenergie te werken. Daarnaast gaat deze actielijn over het aanmoedigen en waar mogelijk ondersteunen van lokale initiatieven.

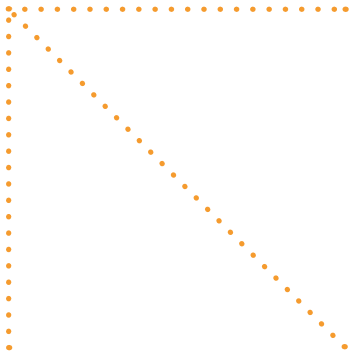
Brede en individuele benadering

Voorgaande betekent dat naast een brede, algemene aanpak ook een meer individuele, maatwerkbenadering nodig is. In de algemene aanpak wordt vooralsnog aan de volgende acties gedacht:

- In de eerste plaats zal helder worden uitgelegd waarom we in Nederland meer windmolens nodig hebben en dat windenergie een gunstige opbrengst heeft. In het verlengde hiervan moet de kabinetsdoelstelling voor meer windenergie duidelijker worden voor het brede publiek. Aangegeven moet worden wat het rijk doet en wat van andere partijen wordt verwacht. Van dit onderdeel moet een appel uitgaan naar burgers en andere betrokkenen. Onderdeel van de boodschap moet zijn dat uitbreiding van windenergie geldt als dwingend vanwege het groot openbaar belang.
- In 2003 is door de VNG een publicatie over windenergie gemaakt, 'gemeenten aan de wind, belang en mogelijkheden voor gemeenten om windenergie te stimuleren'. Deze zal worden geactualiseerd.

Daarnaast wordt in de individuele benadering nagegaan hoe betrokkenheid bij lokale projecten en initiatieven kan worden vergroot. Hiervoor is kennis vaak erg belangrijk. Kennis van het realiseren van windenergieprojecten is op veel plekken aanwezig. Deze kennis moet meer en beter gedeeld worden. Dit kan op verschillende manieren.

- Eén manier ligt besloten in het Bestuursakkoord Klimaat en Energie. In dat kader zet de VNG het platform duurzame overheid op, waar onder andere het realiseren van windenergie aan de orde komt. Een doelstelling van dit platform is dat gemeenten van elkaar leren door kennisuitwisseling via de website en door het organiseren van workshops rond bepaalde thema's. Onderwerpen die bij deze kennisuitwisseling aan bod kunnen komen zijn: versnellen en ondersteunen huidige projecten, opheffen van knelpunten bij grondeigendom, geluid, slagschaduw, landschappelijke inpasbaarheid en bijvoorbeeld de relatie met natuurbeschermingsplannen van medeoverheden. Kennis die hier wordt opgedaan kan mogelijk worden uitgewerkt in een handboek.
- Daarnaast worden voorbeelden verzameld. Voorbeelden die gebruikt kunnen worden voor het oplossen van knelpunten bij andere locaties. Vaak gaat het om maatwerk oplossingen

die tot stand komen in overleg en/of samenwerking met lokale partijen. Toch kunnen hier ook breder toepasbare lessen uit gehaald worden. Een voorbeeld van positieve ervaringen is inzet van integrale gebiedsontwikkeling in Flevoland.

Te ondernemen acties:

In deze actielijn worden tot de zomer de volgende acties voorgestaan:

Vorbereiden actieprogramma windenergie (tot mei 2008)

1. Verkenningen (tot en met april 2008)

De verkenningen starten met een omgevingsanalyse. Hierin wordt voor de belangrijkste actoren nagegaan hoe zij denken over windenergie. Voortbordurend op de uitkomst van deze verkenningen wordt onderzocht hoe deze belangrijkste actoren kunnen worden ondersteund bij het realiseren van meer windenergie. Soms zal dat met kennis zijn, soms ook verdergaand. VROM, EZ of LNV zou gevraagd kunnen worden om actief te participeren in een brede interne projectorganisatie van een windmolenpark.

Het initiatief voor deze verkenningen ligt bij VROM/DG Ruimte.

2. Opstellen gezamenlijk actieprogramma tot (mei 2008).

De verkenningen tonen naar alle waarschijnlijkheid aan dat er naast communicatie andere maatregelen nodig zijn. Denk bijvoorbeeld aan het opstellen van handreikingen (zoals bovengenoemde), inrichten van één overheidsloket voor vragen over windenergie, starten van pilots en aansturen van toegepast (technisch) onderzoek.

Met de betrokkenen bij het Nationaal plan van aanpak wordt nagegaan welke bijdrage zij kunnen leveren aan deze actie. Voor de provinciale milieufederaties ligt een rol in het vergroten van betrokkenheid en draagvlakverwerving richting provinciale, regionale en lokale partijen in de hoek van natuur en milieuorganisaties, maar ook richting provinciale en gemeentebesturen. Dit zal worden afgestemd met Stichting Natuur en Milieu. Voorstellen over de wijze waarop dit zou kunnen, worden meegenomen in de analyse. NWEA heeft aangegeven deze rol te willen vervullen naar aangesloten bedrijven en ODE naar de burgers.

Opstellen communicatieplan (t/m februari 2008).

Gelijktijdig met het uitvoeren van analyses wordt gestart met het opzetten van een communicatieplan. In dit plan krijgen de eerder genoemde uitleg over de noodzaak van windenergie en de kabinetsdoelstelling een plaats. Dit wordt een gezamenlijke actie van de ministeries van VROM, LNV en EZ.

In de tussentijd zal door alle bij dit Nationaal plan van aanpak betrokken partijen duidelijk worden gecommuniceerd dat het van het grootste belang is om door te gaan met projecten in de pijplijn. Het is niet nodig en niet gewenst af te gaan wachten op eventuele uitkomsten van onderzoeken en verkenningen die de komende maanden worden uitgevoerd.

Door diverse betrokkenen is voorgesteld om voor communicatie in het publieke domein een boegbeeld te benoemen. Dit zal bij het opstellen van het communicatieplan worden meegenomen.

Uitvoeren programma (vanaf mei/juni 2008)

De verkenningen en het communicatieplan leiden er toe dat in mei 2008 duidelijk is wie welke activiteiten kan ondernemen om de lokale betrokkenheid bij windenergie daadwerkelijk te vergroten en welke communicatiemiddelen en media hierbij ingezet kunnen worden.

Een voorbeeld hiervan is de in opdracht van EZ door SenterNovem ontwikkelde site www.windenergie.nl. Hier is veel informatie over windenergie te vinden.

6. Organisatie

Het realiseren van extra windenergie vergt een collectieve inspanning en integrale aanpak waarbij alle relevante actoren betrokken zijn. Daarnaast vraagt dit om een proces van creatieve vernieuwing, het vergroten van betrokkenheid en politiek engagement. De veelheid aan activiteiten en actoren vergt goed procesmanagement en een daarop toegesneden organisatiestructuur.

6.1 Opdrachtgevers

Het realiseren van extra windmolens op land past in de doelstelling van Schoon en Zuinig, Mooi Nederland en Agenda Landschap. Opdrachtgevers voor dit project zijn daarmee de minister van VROM, de minister van Economische Zaken en minister van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit.

6.2 Kernteam

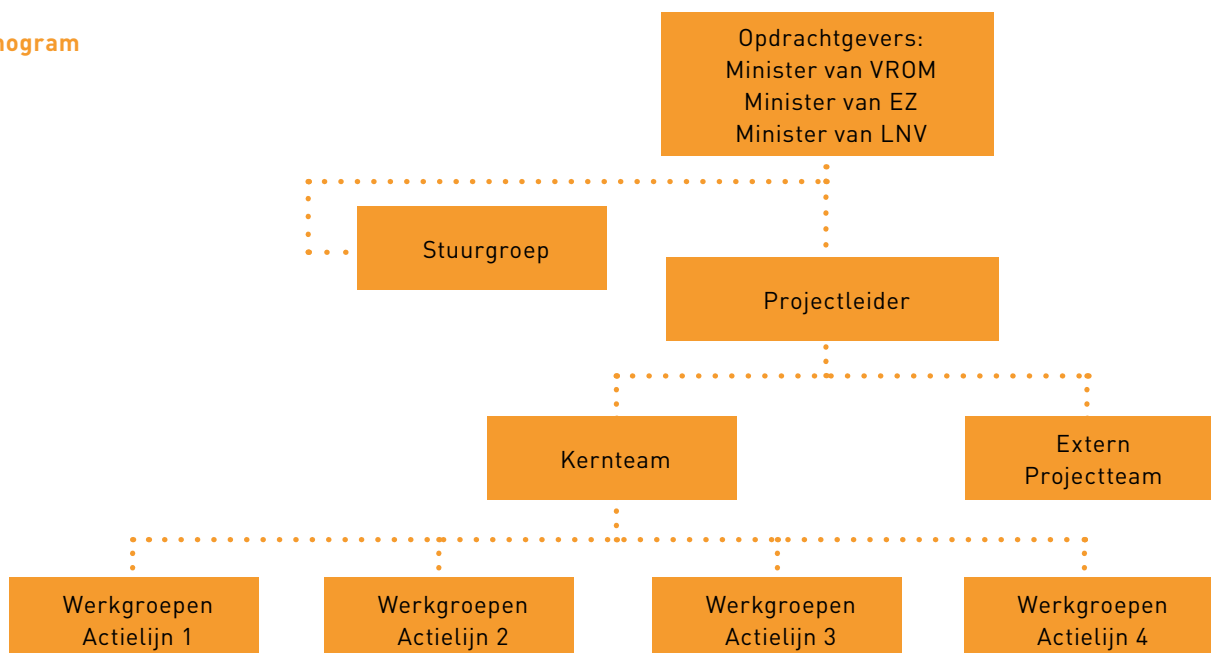
Binnen DG Ruimte (VROM), DG Energie en Telecom (EZ) en Directie Platteland (LNV) is een kernteam geformeerd. Dit kernteam coördineert de acties zoals omschreven in

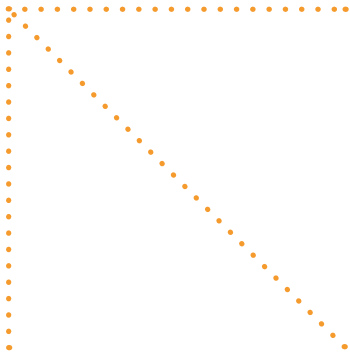
hoofdstuk 5. Tevens zorgt het voor afstemming van de verschillende activiteiten en voor draagvlak voor tussen- en eindresultaten. Het team staat onder leiding van de projectleider Landelijk Uitwerking Windenergie.

6.3 Externe projectgroep

Om iedereen de komende maanden bij het proces te betrekken is een externe projectgroep ingesteld. Hierin zijn vertegenwoordigd: ambtelijke vertegenwoordigers van de ministeries van VROM, EZ, LNV, Defensie, provincies, VNG, vertegenwoordigers van NWEA, Stichting Natuur en Milieu en de Provinciale Milieufederaties. Het ministerie van Verkeer en Waterstaat heeft aangegeven agendalid te willen zijn. In deze externe projectgroep worden voortgang, tussen- en eindresultaten van verschillende acties uit het plan van aanpak besproken. De vertegenwoordigers in de externe projectgroep zorgen er voor dat hun achterbannen op de hoogte worden gehouden van voortgang en (tussen)resultaten uit het gezamenlijk plan van aanpak. De externe projectgroep staat onder leiding van de landelijk projectleider Windenergie.

Organogram

In het kader van de BLOW-afspraken overleggen de windcoördinatoren van de provincies ook op regelmatige basis met elkaar. Op initiatief van de provinciale vertegenwoordiger in de externe projectgroep zullen (tussen) resultaten aan dit overleg worden voorgelegd.

6.4 Stuurgroep

De stuurgroep bestaat uit de deelnemers van de rondetafelconferenties zoals deze in het najaar 2007 hebben plaats gevonden. De stuurgroep wordt gevormd door vertegenwoordigers van de opdrachtgevers (ministers van VROM, EZ en LNV), vertegenwoordiger van Defensie, VenW, IPO, VNG, BLOW, SenterNovem, het Wereld Natuur Fonds, Stichting Natuur en Milieu en een vertegenwoordiger van de twaalf Provinciale Milieufederaties. Ook de Rijksadviseur Landschap, Evelop, organisaties als ODE, we@sea en de Nederlandse Wind Energie Associatie (NWEA) als vertegenwoordiger van de branche zijn vertegenwoordigd. De stuurgroep heeft als taak te oordelen of de juiste onderwerpen en acties worden aangepakt om de geformuleerde doelstellingen te bereiken en signalen uit het werkveld terug te geven met betrekking tot acties en activiteiten die in het kader van het nationaal plan van aanpak worden ondernomen.

Voor de periode na mei 2008 zal nog worden gezien of de stuurgroep in de huidige samenstelling moet worden gecontinueerd. Dit zal ondermeer afhankelijk zijn van de soorten afspraken die dan gemaakt zullen gaan worden. Dan zal ook afstemming plaats vinden met de stuurgroep voor BLOW.

In de vorige hoofdstukken is per activiteit beschreven welke organisaties waarvoor aan de lat staan. Provincies en gemeenten zorgen ervoor dat zoveel mogelijk locaties en projecten die in de pijplijn zitten gerealiseerd worden. Daarmee gaan ze door met het uitvoeren van afspraken die gemaakt zijn in het kader van BLOW. Deze locaties en projecten zijn nodig om de extra doelstelling van het kabinet tot 2011 te realiseren. Daar waar nodig betrekken VNG en IPO provincies en gemeenten bij het realiseren van duurzame energie in het algemeen en windenergie in het bijzonder.

Veel projecten kennen knelpunten. Daar waar de knelpunten een generieke aanpak behoeven ligt het initiatief bij de departementen: VROM, EZ, LNV, Defensie en VenW. Deze organisaties zorgen dat voor mei 2008 duidelijkheid wordt gegeven over de aanpak van een aantal generieke knelpunten. NWEA en de Provinciale Milieufederaties worden hierbij actief betrokken.

EZ en VROM zorgen voor verankering van alle acties in en afstemming met Schoon en Zuinig. VROM en LNV zorgen voor goede afstemming met Mooi Nederland en Agenda Landschap.

Daar waar het lokale knelpunten betreft wordt nagegaan hoe de kernministeries, samen met IPO en VNG hiervoor oplossingen kunnen bieden.

Vergroten van positieve betrokkenheid is een zaak van alle betrokkenen bij dit plan van aanpak en vereist dan ook een inzet van alle partijen.

7. Tijdpad

Voor het Nationaal plan van aanpak Windenergie wordt het tijdpad hieronder beschreven:

7.1 Tot mei 2008

Uitvoeren van de vier actielijnen uit het Nationaal plan van aanpak Windenergie. De verkenningen moeten in mei een aantal resultaten hebben opgeleverd. Er moet helderheid bestaan over de haalbaarheid van de kabinetsdoelstelling om tijdens de huidige kabinetsperiode het windenergievermogen op land (meer dan) te verdubbelen. In mei 2008 moet duidelijk zijn hoeveel projecten met welke capaciteit in de pijplijn zitten en voor 2011 gerealiseerd kunnen worden. Tevens moet duidelijk zijn met welke knelpunten deze projecten kampen en welke oplossingsrichtingen hiervoor zijn. Ook moeten er in mei 2008 oplossingsrichtingen liggen voor de meer generieke knelpunten en moet duidelijkheid bestaan over de randvoorwaarden. Voor de lange termijn visie zijn in mei de bouwstenen en uitgangspunten gereed. Bovendien is een gezamenlijk actieprogramma beschikbaar om de betrokkenheid bij windenergie te vergroten.

7.2 Juni 2008

Op basis van de verkenningen worden in juni 2008 (bestuurlijke) afspraken gemaakt over de wijze waarop projecten die in de pijplijn zitten mogelijk versneld uitgevoerd kunnen worden en welke organisatie(s) hiervoor welke inspanning gaan leveren. Er zullen besluiten moeten worden genomen ten aanzien van een aantal variabelen en uitgangspunten voor de lange termijn visie. In juni worden ook afspraken gemaakt over de uitvoering van het actieprogramma om de betrokkenheid bij windenergie te vergroten. Wat gaan we doen? En wie gaat wat doen?

Vanaf het moment dat de partijen die deelnemen aan de ronde tafel akkoord zijn met dit plan van aanpak en de resultaten van de verkenningen beschikbaar zijn, zal gewerkt gaan worden aan concepten van deze afspraken. Als eerste opzet voor nieuwe afspraken tussen de BLOW-partijen, de branche-organisatie NWEA en natuur- en milieu-organisaties kunnen mogelijk de BLOW-afspraken uit 2001 dienen. Het kernteam zal eerste concepten van de afspraken opstellen en bespreken met individuele partijen en bespreken in de externe

projectgroep. Ook zal het kernteam voorstellen doen voor de wijze waarop de afspraken uiteindelijk bekrachtigd zullen worden. Het kernteam verzorgt ook de afstemming met de LSOW om gezamenlijk te bepalen wat dit betekent voor de in 2001 gemaakte BLOW afspraken die gelden tot 31 december 2010 en de aansturing van beide sets afspraken.

Dan wordt ook bekeken hoe de verantwoordelijkheid voor het realiseren van de doelstelling gedurende deze kabinetsperiode belegd moet worden.

Ook wordt bekeken hoe deze (bestuurlijke) afspraken zich moeten verhouden tot afspraken/akkoorden in het kader van Schoon en Zuinig, Mooi Nederland en Agenda Platteland.

In de tussentijd gaan gemeenten en provincies door met het realiseren van windmolenparken op diverse locaties. Het betreft hier windmolenparken die opgenomen zijn in huidig beleid.

7.3 Zomer 2008 tot 2011

In deze periode spelen de volgende acties en grote rol:

- mogelijk versneld realiseren van windmolenparken op diverse locaties door inzet van extra ondersteuning van verschillende soorten organisaties
- opstellen en implementeren van beleid voor de toekomst
- vergroten van positieve betrokkenheid voor windenergie
- vinger aan de pols houden en monitoren of afspraken en doelstellingen gehaald gaan worden.

Ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer, Ministerie van Economische Zaken, Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit i.s.m. Ministerie van Defensie, Ministerie van Verkeer en Waterstaat, Interprovinciaal Overleg, Vereniging van Nederlandse Gemeenten, SenterNovem, Milieu- en Natuurplanbureau, Wereld Natuur Fonds, Provinciale Milieufederaties, Stichting Natuur en Milieu, Rijksadviseur voor het Landschap, Evelop, Organisatie voor Duurzame Energie, we@sea, Nederlandse Wind Energie Associatie